

STANISŁAW KOWALSKI

SOCJOLOGICZNE PROBLEMY WYCHOWANIA
NA TLE PRZEMIAN SPOŁECZNYCH W POLSCE LUDOWEJ

Przedmiotem niniejszego artykułu jest ukazanie socjologicznej problematyki wychowawczej, jaka pojawiała się i pojawia na gruncie przemian społecznych w Polsce Ludowej, a tym samym 25-letnich losów socjologii wychowania, jej aktualnego stanu i zadań na przyszłość.

Jeżeli wyjątkowo trudne były drogi wznowienia i rozwoju socjologii w okresie powojennym, to losy socjologii wychowania wymagają szczególnej uwagi. Przez 20 lat bodaj jedynym dziełem pełniącym rolę oryginalnego studium, jak i podręcznika, było Józefa Chałasińskiego, *Spoleczeństwo i wychowanie* (1948). Toteż na III Ogólnopolskim Zjeździe Socjologicznym w 1965 r. stwierdzono, że socjologia wychowania, mająca chlubne tradycje z okresu międzywojennego, po wojnie nie rozwinęła działalności. Inne dziedziny socjologii natomiast miały wtedy poza sobą kilkuletnią, ożywioną działalność i wykazały na Zjeździe poważny dorobek. Trzeba przy tym stwierdzić, że ocena ta i apel nie wywołały radykalnej poprawy, choć wzbudziły ożywienie, zwłaszcza wśród części młodej kadry naukowej. Jego efekty ujawniły się dopiero po roku w zorganizowanej (w 1966 r.) Sekcji Socjologii Wychowania PTS, która skupiła grono socjologów zainteresowanych wychowaniem i przede wszystkim zbliżyła socjologów z pedagogami, zwłaszcza pedagogami społecznymi. Wyrazem tego była owocna, wspólna konferencja naukowa pedagogów i socjologów zorganizowana w październiku 1968 r. w Jabłonie pod Warszawą przez Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN oraz Sekcję Socjologii Wychowania PTS. Nie przeceniając wyników tych poczynań, trzeba wszakże stwierdzić w interesującej nas dziedzinie pewien postęp, skoro na IV Zjeździe Socjologów w grudniu 1969 r. z zakresu problematyki wychowania odbyło się oddzielne posiedzenie plenarne z dwoma referatami i niezależnie od tego również z dwoma referatami posiedzenie Sekcji Socjologii Wychowania.

Dane powyższe wskazują na oporne i późne uaktywnienie się socjologii wychowania, która, jak to pochlebnie stwierdzili C. Madajczyk

i W. Markiewicz, w ostatnich latach w szybkim tempie nadrabiała swoje zaniedbania¹.

Wyjątkowo oporną drogę uaktywnienia się socjologii w okresie powojennym dostrzegamy jaskrawo, gdy porównamy ją z kolejami rozwojowymi innych nauk zajmujących się wychowaniem, zwłaszcza pedagogiki i psychologii. Tamte nauki już w okresie pierwszego dziesięciolecia Polski Ludowej przeszły przez kilka etapów rozwojowych (wznowień przeważnie idealistycznego dorobku przedwojennego, krytyki marksistowskiej, przełomu wyrażającego się w przejściu, w postaci tłumaczeń, dorobku radzieckiego, jak również własnych prób badawczych w oparciu o tamten). Pedagogika (teoria i historia wychowania, dydaktyka) przewyciężała swoje idealistyczne obciążenia i wchodziła na nowe tory w oparciu o materializm historyczny, psychologia i zależne od niej dziedziny pedagogiki (dydaktyka) na podłożu nauki I. P. Pawłowa². Przeobrażenia tych nauk dokonywały się w szerokiej i ożywionej dyskusji, z której w efekcie wychodziły zwycięsko. Socjologia wychowania poza wspomnianym dziełem J. Chałasińskiego, ujmującym porównawczo podstawowe, socjologiczne problemy szkolnictwa Europy i USA z punktu widzenia potrzeb narodu i rodzącego się ustroju socjalistycznego, oraz referatem na Zjeździe Pedagogicznym ZNP w Łodzi (14 II 1946) w sprawie realizacji idei szkoły jednolitej w nowych warunkach rewolucji społecznej i drobnymi przyczynkami jego uczniów nie rozwinęła szerszej działalności w tym nurcie.

Marksistowska krytyka przeprowadzona w latach 1951 - 1952 na łamach Myśli Filozoficznej (J. Hochfelda i in.) dotyczyła jej raczej pośrednio, o tyle, o ile skierowana była na socjologię ogólną, w szczególności na idealistyczne przesłanki systemu socjologii F. Znanieckiego oraz na jego metodę dokumentów osobistych.

Radykalna krytyka socjologii, choć doprowadziła do zawieszenia zinstytucjonalizowanej działalności socjologicznej, okazała się po kilku latach częściowo tylko słuszną. Odnosi się to przede wszystkim do krytyki metody dokumentów osobistych, która odmawiała wartości im samym, zamiast ograniczyć się do idealistycznego sposobu ich interpretacji. Wzniesione w ostatnim dziesięcioleciu przez J. Chałasińskiego studia na podstawie masowo gromadzonych autobiografii ujawniły bezpodstawność takiej krytyki. Materiały autobiograficzne okazały się doskonałym źródłem ukazania ogromu przeobrażeń społecznych i postępu społecznego w warunkach socjalizmu.

Powstaje więc pytanie, dlaczego socjologia wychowania nie uaktywnia się na szerszą skalę równocześnie z innymi dziedzinami socjologii. Do czasu uaktywnienia się tamtych tłumaczą jej brak rozwoju wspólne

¹ C. Madajczyk, W. Markiewicz, *Nauki społeczne w ostatnim ćwierćwieczu*, Nowe Drogi, 25-lecie Polski Ludowej, 1969, nr 7, s. 129.

² Patrz m. i.: B. Suchodolski, *Pedagogika i psychologia* [w:] *Dziesięć lat rozwoju nauki w Polsce Ludowej*, Warszawa 1956, s. 201 i in.

z nim przeszkody — zamknięte systemy wiedzy socjologii przyjętej z krajów anglosaskich, negujące założenia marksizmu i odrzucone przez marksistów, brak przykładów radzieckich w dziedzinie adaptacji pozytywnych osiągnięć socjologii światowej w marksistowskiej analizie procesów społecznych, którymi dysponowała pedagogika i psychologia, brak warunków do podejmowania własnych prób w tym kierunku, szczupłość kadr socjologicznych itd. Były to przecież przeszkody hamujące rozwój socjologicznych badań w ogóle. A jednak po roku 1956 niektóre z jej dziedzin uaktywniły się w intensywnej i owocnej działalności badawczej. Socjologia wychowania natomiast nie przejawiała się w znaczniejszym stopniu na arenie badawczej przez dalszych pięć lat. Wypierały ją niewątpliwie potrzeby w innych dziedzinach życia społecznego, które w pierwszym rządzie pociągały kadrę socjologów. Na gruncie wychowania socjologowie podejmowali badania rzadko. Częściej w pilniejszych potrzebach wyręczał ich pedagogzy, jak w zakresie metodologii marksistowskiej B. Suchodolski w dziele *U podstaw marksistowskiej teorii wychowania* (1957), w dziedzinie badań nad rolą szkoły w środowisku W. Szczerba w monografii *Szkola na wsi* (1951), w zakresie wychowania w kolektywie A. Lewin w pracy *Problemy wychowania kolektywnego* (1953), czy Romana Miller w publikacji *Organizacja zespołu uczniowskiego w szkole podstawowej* (1953).

Tak więc opóźnienie się aktywności badawczej socjologii wychowania w stosunku do innych dziedzin socjologii musiało mieć dodatkowe przyczyny. Niewątpliwie podstawową z nich było szczególne niebezpieczeństwo przenoszenia zachodnich metod badawczych i systemów wiedzy socjologicznej na teren badań środowisk, instytucji i procesów wychowawczych, charakterystycznego dla niektórych uaktywnionych dziedzin socjologii, jak np. socjologii przemysłu. Niebezpieczeństwo takie w mniejszym stopniu zagrażało pedagogom, którzy operowali mniej zamkniętymi systemami wiedzy i dysponowali przykładami marksistowskich prac radzieckich. Tym niewątpliwie w pierwszym rządzie tłumaczy się fakt, że elementy socjologii wychowania narastały po rehabilitacji socjologii w jej rozmaitych innych dziedzinach badawczych i że jako odrębna dziedzina socjologia wychowania wyłoniła się dopiero po kilku latach z tych stopniowo narosłych przyczynków. Tym zwolnionym i opóźnionym tempem rozwojowym tłumaczy się fakt, że jeszcze w chwili obecnej, w 25-lecie Polski Ludowej, jej zasięg badawczy, choć szeroki i wieloprotymowy, jest w poszczególnych dziedzinach naszego systemu oświatowego nierówny i przeważnie fragmentaryczny.

Obraz tej nierówno i fragmentarycznie objętej problematyki zyska na jasności, gdy ukażemy go na podłożu owych elementów socjologii wychowania nagromadzonych w różnych innych dziedzinach badań socjologicznych.

Interesujący jest przegląd problematyki wychowawczej w planach

badawczych rozmaitych socjologicznych bądź pokrewnych socjologii instytucji badawczych. W świetle sprawozdań za rok 1960, który można uważać za rok przejścia od ubocznego do zasadniczego podejmowania problematyki badawczej z zakresu wychowania, przedstawia się on w sposób opisany poniżej³.

W kilku z 20 instytucji socjologicznych, bądź zajmujących się badaniami socjologicznymi, badania w dziedzinie wychowania — poza środowiskami warszawskim, łódzkim i częściowo poznańskim, uwzględniającymi je w szerszym zakresie — były podejmowane zaledwie fragmentarycznie. Niemniej należy stwierdzić, że wszystkie badania z innych dziedzin socjologii przygotowywały podstawy dla rozwoju socjologii wychowania. Dotyczy to dziedzin od problematyki wychowawczej nawet odległych, takich jak prace metodologiczne, szeroko zróżnicowane badania w zakresie socjologii kultury i narodu prowadzone pod kierunkiem J. Chałasińskiego w Zakładzie Socjologii i Historii Kultury PAN; studia w zakresie problematyki władzy i partii Katedry Socjologii Stosunków Politycznych UW; szerokie badania środowisk łódzkiego, krakowskiego, poznańskiego nad kształtowaniem się nowych społeczności ziem zachodnich, środowisk łódzkiego i warszawskiego nad przemianami struktury stratyfikacyjnej społeczeństwa, nową rolą klasy robotniczej, kształtowaniem się nowej inteligencji; badania nad kształtowaniem się nowej struktury zawodowej w Polsce, nad stosunkami społecznymi w przemyśle, nad przemianami wsi i miast, procesami industrializacji i urbanizacji, w których uczestniczyła przeważna ilość instytucji badawczych. Szczególne zaś znaczenie dla rozwoju badań w zakresie socjologii wychowania miały prace badawcze nad problematyką dotyczącą jej bardziej bezpośrednio. Należą tu przede wszystkim prace badawcze szeregu instytucji (Zakładu Socjologii Instytutu Gospodarstwa Społecznego, Ośrodka Łódzkiego, Zakładu Socjologii i Historii Kultury PAN, Naukowego Instytutu Śląskiego, Pracowni Socjologicznej Centralnego Instytutu Ochrony Pracy

³ Studia Socjologiczne 1961, nr 1. W kronice życia naukowego tego zeszytu przedstawiają swoją problematykę badawczą w zakresie socjologii następujące instytucje, ośrodki bądź zespoły: Katedra Socjologii UW i Zakład Teorii Kultury i Przemian Społecznych PAN; Katedra Socjografii UW; Katedra Socjologii Stosunków Politycznych UW; Ośrodek Socjologiczny w Łodzi; Zakład Badań Socjologicznych PAN (zespół warszawski); Zakład Historii i Teorii Moralności Instytutu Filozofii i Socjologii PAN oraz Katedra Historii i Teorii Moralności UW; Katedra Etnografii Ogólnej i Socjologii UJ; Katedra Socjologii UAM; Katedra Socjologii Chrześcijańskiej KUL; Zakład Socjologii Instytutu Gospodarstwa Społecznego; Pracownia Socjologii Wsi Instytutu Ekonomiki Rolnej; Katedra Geografii Ekonomicznej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie; Ośrodek Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radio; Pracownia Socjologiczna Centralnego Instytutu Ochrony Pracy; Komisja Socjograficzna Śląskiego Instytutu Naukowego; Pracownia Badań Społecznych przy Wyższej Szkole Nauk Społecznych; Katedra Socjologii Wojskowej Akademii Politycznej im. Dzierżyńskiego.

i in.) nad przemianami rodziny w mieście i na wsi, pracą zawodową kobiet i wynikającą z niej zmianą, roli kobiety w rodzinie itd.

Podstawowe znaczenie dla rozwoju socjologii wychowania miały psychologiczno-socjologiczne prace badawcze Zakładu Historii i Teorii Moralności Instytutu Filozofii i Socjologii PAN oraz Katedry Historii i Teorii Moralności nad moralnością — motywacją pochwał i nagan moralnych, postępowaniem moralnym, poczuciami moralnymi, środowiskowym zróżnicowaniem moralności, jej zależnością od rozmaitych czynników przyrodniczych, demograficznych, ekonomicznych, społecznych.

Można niewątpliwie stwierdzić, że postęp badań socjologicznych w tych rozmaitych dziedzinach mniej lub bardziej z wychowaniem związanych stanowił warunek rozwoju badań w zakresie socjologii wychowania, którą bardziej niż inne dziedziny socjologii obowiązywały rygory metodologiczne i ideologiczne. Stąd też jest rzeczą zrozumiałą, że badania nad wychowaniem rozwijały się w rozmaitych ośrodkach w ślad za wynikami i na podłożu badań w innych dziedzinach, przy tym przeważnie fragmentarycznie i opornie.

W świetle wspomnianej kroniki z 1961 r. dostrzegamy, jak nieliczne z tej dziedziny tematy podejmowano w rozmaitych zakładach na marginesie ich podstawowych badań. W przeważnej liczbie sprawozdań znajdujemy po jednym z takich tematów, np. *Parafia i szkoła na Śląsku Opolskim* w Katedrze Socjologii UW, *Postawy młodzieży wobec kłamstwa* w sprawozdaniu Zakładu Historii i Teorii Moralności PAN oraz Katedry Historii Moralności UW, *Problemy światopoglądu i postaw młodzieży robotniczej, chłopskiej i inteligenckiej* wśród prac Ośrodka Badań Opinii Publicznej przy Polskim Radiu, *Przestępczość nieletnich* w Katedrze Socjologii Chrześcijańskiej KUL, *Adaptacja młodych inżynierów do ich pierwszej pracy* wśród prac Pracowni Socjologicznej Centralnego Instytutu Ochrony Pracy, *Atrakcyjność zawodu oficera wśród młodzieży* w sprawozdaniu Katedry Socjologii Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego.

Jak wspomnieliśmy, tylko w środowisku łódzkim, warszawskim i częściowo poznańskim uwzględniano szerzej problematykę wychowawczą. Tak np. Katedra Socjologii UAM we współpracy z Katedrą Pedagogiki UAM i Katedrą Socjologii WSP w Gdańsku sygnalizowała już wtedy badania nad funkcją szkoły w rozmaitych środowiskach wielkiego miasta (śródmiejskim, podmiejskim, robotniczym, inteligenckim), nad zmianami wzoru wychowawczego w rozmaitych społeczno-gospodarczych warunkach wsi, nad procesami wykolejenia i resocjalizacji młodzieży. Problematykę tę podjęła przy tym w szczególności w Konińskim Rejonie Uprzemysławianym, obejmując badaniami przemiany kulturalno-oświatowe na wsi rejonu, funkcję szkoły w ośrodku przemysłowym, zjawiska przestępczości młodzieży i jej resocjalizacji.

Najszerzej problematykę wychowawczą uwzględniały współpracujące

ze sobą pod kierunkiem J. Chałasińskiego i J. Szczepańskiego zespoły socjologiczne łódzki i warszawski łączące Katedry Socjologii UŁ i Zakłady Socjologiczne PAN. Na gruncie szerokiej problematyki z zakresu socjologii kultury (polskiej, amerykańskiej, masowej w świecie i Polsce), przewarstwień społecznych w Polsce Ludowej (przekształceń klasy robotniczej i inteligenckiej), stosunków społecznych w przemyśle, zawodów — uwzględniono tematykę wychowawczą dotyczącą postaw młodzieży wobec kultury własnej i kultur obcych pod wpływem małych grup i środków masowej komunikacji, recepcji filmu, wolnego czasu studentów, roli telewizji w wolnym czasie dziecka, stosunków społecznych w rodzinie, zawodu nauczyciela szkoły podstawowej, sytuacji społeczno-zawodowej absolwentów wyższych uczelni, powojennej adaptacji społecznej i zawodowej przedwojennych absolwentów szkół średnich, oświaty rolniczej, adaptacji do klasy robotniczej młodzieży pochodzenia chłopskiego, zawodu i awansu starego i młodego pokolenia robotników, przygotowania kadr fachowych w planowaniu przestrzennym itd.

Jak widzimy, na przełomie lat 50-tych i 60-tych zainteresowania problematyką wychowawczą przenikały do większości instytucji zajmujących się badaniami socjologicznymi. Wszakże były to początki upowszechniania się zainteresowań. Stąd też mało widoczne były wówczas wyniki badań w zakresie podejmowanej problematyki — zarówno tych przeważających liczbowo instytucji, które podejmowały ją fragmentarycznie, jak i tych nielicznych, które uwzględniały ją planowo na podłożu szerszych badań prowadzonych w rozmaitych dziedzinach. Toteż jeszcze po czterech latach od czasu kroniki z 1961 r. W. Markiewicz w ocenie socjologii za okres 20-lecia Polski Ludowej, stwierdzając słaby rozwój socjologii wychowania, w której dzięki pracom F. Znanickiego i J. Chałasińskiego Polska posiada wyjątkowo bogate tradycje, wskazuje na jedyną nawiązującą do tych tradycji nową pozycję, mianowicie na *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia* J. Szczepańskiego⁴.

W samej rzeczy poważniejsze wyniki badawcze odnośnie do ówczesnych, zaczątkowych, a z biegiem czasu rozwijających się zainteresowań, zaczęły się pojawiać dopiero w ostatnim pięcioleciu, tj. po ukazaniu się wspomnianej książki J. Szczepańskiego. Narastały przy tym na podłożu i w ślad za wynikami podstawowych dziedzin badań nad przemianami społeczno-gospodarczymi. Narastając zaś różnicowały problematykę wychowawczą w szereg dziedzin dotyczących 1) zagadnień metodologicznych, w szczególności relacji między socjologią wychowania a pedagogiką i innymi współpracującymi z nią naukami, 2) doskonalenia systemu oświatowego na tle przemian społeczno-gospodarczych i kulturalnych, 3) kierowania procesami selekcyjnymi w drabinie oświatowej, 4) funkcjonowania

⁴ Władysław Markiewicz, *Socjologia w okresie dwudziestolecia Polski Ludowej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1964, nr 4, s. 287/8.

instytucji kulturalno-oświatowych i szkoły w zróżnicowanych regionach i społecznościach lokalnych, 5) organizowania wewnątrz-zakładowego systemu wychowawczego instytucji wychowawczych i szkoły, 6) zagadnień szkoły wyższej, 7) zawodu nauczycielskiego, 8) wychowawczej kontroli i integracji wpływów środowiska społecznego wychowanka (rodziny, treści masowego przekazu, grup rówieśniczych, szkoły), 9) uspołecznienia, wykojenia i resocjalizacji dzieci i młodzieży, 10) zagadnień młodzieży, jej światopoglądu, postaw, aspiracji szkolnych i zawodowych itd.

Orientując się według tych dziedzin rozpatrzemy i ocenimy współczesny stan naszej socjologii wychowania z punktu widzenia jej zadań na przyszłość. Dokonamy tego wszakże, traktując dotychczasowe wyniki i przyszłe zadania socjologii wychowania w ścisłym związku z pedagogiką i innymi współpracującymi z nią naukami. W szczególności uwzględnimy dotychczasowy wkład i przyszłe zadania socjologii wychowania w stosunku do wkładu szczególnie z nią spokrewnionej pedagogiki społecznej. Wprawdzie socjologia wychowania stanowi dziedzinę socjologii, a pedagogika społeczna kierunek pedagogiki na socjologii oparty; jednak w dotychczasowym przebiegu prac badawczych nad procesami wychowawczymi obie te dyscypliny uzupełniały się wzajemnie i niełatwo je od siebie oddzielić. Przede wszystkim jednak rozpatrzenie stanu i zadań socjologii w relacji do innych nauk zajmujących się badaniem procesów wychowawczych niezbędne jest dlatego, że socjologia wychowania, pracując dla socjologii, przygotowuje przede wszystkim, podobnie jak psychologia rozwojowa czy wychowawcza, podstawy opisowo-wyjaśniające dla pedagogiki jako nauki prakseologicznej. To też jej ocena zarówno co do dotychczasowego dorobku, jak i zadań na przyszłość winna uwzględnić przede wszystkim tę jej usługową funkcję, szczególnie ważną ze względu na kompleksowy charakter badań prakseologicznych. Ocena nasza winna ukazać, w jakim stopniu w rozmaitych dziedzinach wychowania socjologia wychowania dotychczas pełniła tę swoją rolę i jaka rola przypada jej na przyszłość w planowych, kompleksowych badaniach nad naszym systemem oświatowym i procesami wychowawczymi.

1. Problemy metodologiczne socjologii wychowania w odniesieniu do pedagogiki. Zaczynamy od zagadnień, które w nikłym stopniu omawiane były w odniesieniu do socjologicznych badań systemów i procesów wychowawczych, a które tym więcej zaniedbane były na gruncie pedagogiki. Socjolog wychowania wszakże znajdzie dla swoich celów wystarczającą pomoc w bogatym dorobku metodologicznym socjologii ogólnej osiągniętym w wyniku długoletnich prac, jakie w tej dziedzinie w ciągu ostatnich dziesięciu lat prowadzono w środowisku warszawskim i łódzkim, w szczególności na otwartych semi-

nariach Zakładu Socjologii PAN⁵. Niewątpliwie w dorobku tym prócz socjologa wychowania poważną pomoc znajdzie pedagog. Niemniej stanowi on jak dotychczas nie wykorzystane źródło w badaniach nad wychowaniem zarówno socjologicznych, jak i pedagogicznych. Wszakże ten ogólnosocjologiczny dorobek w zakresie metodologii wymaga przystosowania do potrzeb badawczych w dziedzinie wychowania zarówno, gdy chodzi o opisowo-wyjaśniający punkt widzenia socjologa, jak zwłaszcza wtedy, gdy przechodzimy na prakseologiczne stanowisko pedagoga. W tym względzie niezbędna jest konfrontacja stanowisk co do sposobu stawiania problemów przez socjologa i pedagoga oraz rozwiązywania ich przy pomocy odpowiednich metod i procedur badawczych.

Pierwszą próbą takiej konfrontacji była konferencja naukowa poświęcona metodologicznym problemom teorii wychowania, zorganizowana w lutym 1966 r. przez Instytut Pedagogiki w Warszawie⁶. Zagadnienie przedmiotu, zadań i metod pedagogiki jako nauki praktycznej oraz współpracujących z nią nauk opisowo-wyjaśniających, w szczególności socjologii wychowania, dyskutowane w r. 1959 na łamach Nowej Szkoły i w 1963 r. w Ruchu Pedagogicznym było jednym z głównych problemów Konferencji Pedagogów i Socjologów odbytej w Jabłonie k. Warszawy w październiku 1968 r.⁷ Jak widzimy, konfrontacja stanowisk metodologicznych między socjologami i pedagogami jest zjawiskiem ostatnich lat. Stanowi ona niewątpliwie wyraz tendencji obu stron do przewyciężenia długoletniej izolacji, któremu nie sprzyjała i nadal nie sprzyja m. in. przynależność pedagogiki i socjologii do dwóch odrębnych Komitetów PAN.

Pogłębienie problematyki metodologicznej w teorii wychowania — pedagogicznej i socjologicznej — wymaga kontynuowania tej zapoczątkowanej inicjatywy, tzn. stałej wymiany stanowisk oraz współpracy w stawianiu problemów i doskonaleniu metod w toku ich rozwiązywania. Dotyczy to w wyższym stopniu współpracy z pedagogiką socjologii niż psychologii, która zawsze była i jeszcze jest pedagogice bliższa. Wszystkie dziedziny wychowania wymagają wymiany poglądów i uzgodnienia stanowisk między tymi dwiema zbliżającymi się ostatnio partnerkami. Bynajmniej bowiem, jak wykazały dyskusje ostatnich dwóch lat, nie ma mię-

⁵ Efektem tych prac są następujące publikacje: Stefan Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych*, Warszawa 1965; *Metody badań socjologicznych, wybór tekstów* pod red. Stefana Nowaka, Warszawa 1965; *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*, t. I. Praca zbiorowa pod red. Z. Gostkowskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, t. II, praca zbiorowa pod red. Z. Gostkowskiego i J. Lutyńskiego, 1968; *Metody statystyczne w socjologii, wybrane zagadnienia*, praca zbiorowa pod red. K. Szaniawskiego, Warszawa 1968.

⁶ Referaty wygłoszone na tej Konferencji zawiera publikacja *Metodologiczne problemy pedagogiki*, praca zbiorowa pod red. H. Muszyńskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1987.

⁷ Dwugłos K. Kamińskiego i S. Kowalskiego z tej konferencji na temat stosunku między socjologią wychowania a pedagogiką, w szczególności pedagogiką społeczną, opublikowano w *Kwartalniku Pedagogicznym* z r. 1969, nr 3.

dzy nimi zgodności nawet co do samego pojęcia wychowania oraz określenia jego pedagogicznego i socjologicznego aspektu. Gruntownej dyskusji wymaga zagadnienie historyczno-socjologicznej, jak również psychologicznej i pedagogicznej analizy celów wychowawczych, które wymyka się ostatnio z definicji przedmiotu i zadań pedagogiki praktycznej. Również dogłębnej analizy wymagają poszczególne dziedziny wychowania ze względu na duże zróżnicowanie ich społecznego aspektu, a tym samym ważności współdziałania socjologii wychowania w ich badaniu.

Współpracy obu stron w tych wszystkich dziedzinach wymagają więc nie tylko względy teoretyczne i metodologiczny postęp pedagogiki. Niezbędna jest ona również dla właściwego organizowania kompleksowych prac badawczych w poszczególnych dziedzinach wychowania.

2. Doskonalenie systemu oświatowego na tle przemian społeczno-gospodarczych. Jest rzeczą oczywistą, że do analizy procesów kształtowania oraz przekształcania się, jak również planowego doskonalenia systemów oświatowych na podłożu ogólnych przemian społecznych kompetentna jest przede wszystkim socjologia, w szczególności socjologia wychowania. Wszakże w tej właśnie dziedzinie trzeba stwierdzić jej szczególnie słabe zaangażowanie. Fakt ten jest znamieny wobec poważnego udziału socjologów w badaniach ogólnospołecznych przemian w Polsce Ludowej, stanowiących podłoże doskonalenia systemu oświatowego⁸. Jest on znamieny również z tego względu, że do analizy rozwoju systemu oświatowego w nowych, zmiennych warunkach naszego społeczeństwa socjologia wychowania znajduje świetną podstawę porównawczą w dziełach J. Chałasińskiego, ukazujących warunki i granice demokratyzacji oświaty, w szczególności rozwoju tzw. szkoły jednolitej w społeczeństwach kapitalistycznych oraz, jak to stwierdziliśmy odnośnie do referatu na Zjeździe Łódzkim, szanse jej realizacji w warunkach ustroju socjalistycznego⁹.

Studia nad rozwojem systemów oświatowych w warunkach socjalizmu podejmowali raczej pedagodzy w ślad za B. Suchodolskim, który w pracy „U podstaw materialistycznej teorii wychowania” wskazał w świetle prac Marksa i Engelsa na właściwe przesłanki takiej analizy — na zależność systemów wychowania od ustroju społeczno-gospodarczego, na klasowy charakter szkolnictwa w społeczeństwie kapitalistycznym oraz na konieczność rewolucyjnej zmiany ustroju społecznego dla zdemokratyzowania

⁸ O rozmiarach tych badań i ich wyników świadczą choćby takie publikacje jak: *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*, studia pod red. A. Sarapaty, Warszawa 1955; Stanisław Widerszpil, *Skład polskiej klasy robotniczej*, Warszawa 1965; A. Sarapata, *Studia nad uwarstwieniem i ruchliwością społeczną w Polsce*, Warszawa 1965 i in.

⁹ Poza wspomnianym już dziełem *Spoleczeństwo i wychowanie* należą tu *Kultura amerykańska*, Warszawa 1962 oraz *Spoleczeństwo i szkolnictwo w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 1966, w których autor uzupełniał i aktualizował analizy szkolnictwa w świetle narastających materiałów.

oświaty, jak również na możliwość posłużenia się wychowaniem jako czynnikiem społecznej przebudowy i postępu. Wszakże zainteresowania badawcze pedagogów poza książką W. Ozgi, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960, ukazującą postęp szkolnictwa w warunkach nowego ustroju w porównaniu ze stanem okresu międzywojennego oraz pracami M. Falskiego kierowały się raczej na analizy porównawcze systemów oświatowych krajów socjalistycznych¹⁰. Prace w tej dziedzinie przygotowały w poważnym stopniu podstawę do porównawczej analizy przekształceń naszego systemu szkolnictwa i oświaty, wszakże samych tych przekształceń dotychczas na szerszą skalę nie objęły.

Nie trzeba podkreślać, że podejmowanie sporadycznych prac badawczych nad doskonaleniem szeroko pojętego systemu oświatowego, nie może dawać efektów na miarę potrzeb praktyki. Z punktu widzenia tych potrzeb niezbędne jest organizowanie szeroko zakrojonych, trwałych badań kompleksowych przy udziale rozmaitych specjalistów, przede wszystkim zaś socjologów. Jeśli bowiem uwzględnienie aspektu socjologicznego jest potrzebne w mniejszym albo większym stopniu w badaniach wszystkich dziedzin wychowania, to jest ono niezbędne w analizie ogólnokrajowego systemu oświatowego na tle społeczno-ekonomicznej makrostruktury. Zadań badawczych w tej dziedzinie nie mogą spełnić naukowe zakłady pedagogiczne, ani pedagodzy bez zastosowania socjologicznych systemów wiedzy i metod badawczych. Dotychczasowe nikłe wyniki badawcze w tej dziedzinie zbiegające się z brakiem zaangażowania socjologów we współpracę z pedagogami wskazują na rozmiary zadań na przyszłość. Przewyższenie obecnego stanu rzeczy wymaga rozwinięcia szerokich i ciągłych badań kompleksowych przy ścisłej, planowej współpracy instytucji badawczych pedagogicznych z odpowiednimi instytucjami socjologicznymi. Oczywiście rozwinięcie takich prac badawczych na usługi polityki oświatowej jest uwarunkowane tym, czy opinia co do zależności efektów praktyki od oparcia jej na wynikach nauki, przyjęta na terenie reform społeczno-gospodarczych i techniki przyjmie się w dziedzinie doskonalenia systemu oświaty.

Z problematyką systemu oświatowego i szkolnictwa jednolitego wiążą się ściśle socjologiczne zagadnienia selekcji szkolnych oraz funkcjonowania systemu oświatowego w zróżnicowanych środowiskach zmiennego społeczeństwa industrialnego.

Regulacja selekcji szkolnych w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej była, jak wiadomo, sprawą polityki oświatowej, w zasadzie nie kierowanej naukowymi badaniami. Skierowana była przy tym na nabór kandydatów do szkół wyższych, mianowicie na podniesienie w tych szkołach liczby młodzieży robotniczej i chłopskiej. Z biegiem czasu praktyczne

¹⁰ Należą tu przede wszystkim prace: T. Wiloch, *Radziecki system oświatowo-wychowawczy*, Warszawa 1962 oraz M. Pęcherski i A. Tatoń, *Więź szkoły z życiem w krajach socjalistycznych*, Warszawa 1963.

kierowanie selekcjami szkolnymi wymagało naukowej, przede wszystkim socjologicznej, analizy czynników działających u ich podstaw.

Podjęcie socjologicznych badań w tym kierunku wiąże się z rozwojem — na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych tzw. dydaktyk szkoły wyższej. Zapoczątkowały je i prowadziły zespoły socjologów pod kierunkiem Jana Szczepańskiego w ośrodkach łódzkim i warszawskim, w szczególności w Pracowni Badań nad Szkolnictwem Wyższym Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Ich wyniki publikowane w szczegółach przez uczestników zespołów badawczych (S. i Z. Kowalewskich, J. Kądzielskiego, A. Borackiego, M. Trawińską-Kwaśniewską i in.) ujął systematycznie Jan Szczepański w książce *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia*, rzutując ogólną problematykę badawczą w tej dziedzinie na przyszłość. Przede wszystkim ujawnił on fakt niekorzystnego zaniedbania w kierowaniu i badaniu selekcji szkolnych ich pierwszego progu tzn. przechodzenia młodzieży ze szkoły podstawowej do dalszego kształcenia, decydującego w zasadniczy sposób o drogach do szkoły wyższej.

W ślad za stwierdzeniem tego faktu rozwinęły się badania nad pierwszym progiem selekcyjnym tak w Pracowni Badań nad Szkolnictwem Wyższym, jak i innych środowiskach, w szczególności w Zakładzie Socjologii Wychowania Katedry Pedagogiki UAM i w Katedrze Socjologii WSP w Gdańsku (pod kierunkiem S. Kowalskiego). W ślad za socjologami badania te podjęły również niektóre zakłady pedagogiki, np. Katedra Pedagogiki Społecznej UW (pod kierunkiem R. Wroczyńskiego) oraz Katedra Pedagogiki Ogólnej UJ (pod kierunkiem H. Smarzyńskiego). Problematykę tę uwzględniano coraz częściej ubocznie w studiach z innych dziedzin, np. nad strukturą zawodów, bądź też w monografiach osiedli, np. w studium S. Nowakowskiego *Narodziny miasta*, w którym znajdujemy rozdział „Szkola i aspiracje młodzieży”¹¹. W dziedzinie tej zbiegały się przy tym badania socjologów z badaniami pedagogów¹².

Wszystkie te badania szły w parze z zaburzeniami — w ostatnim dziesięcioleciu — proporcji stratyfikacyjnego rozsiewu młodzieży w szkołach wyższych; wykazały przy tym, zgodnie z hipotezą Szczepańskiego, że podstawowym źródłem tych zaburzeń były ogromne dysproporcje rozsiewu absolwentów szkół podstawowych różnych środowisk społeczno-przestrzennych i różnych warstw społecznych w szkołach ponadpodsta-

¹¹ Stefan Nowakowski, *Narodziny miasta*, Warszawa 1967.

¹² Należą tu badania z pogranicza pedagogiki, psychologii i socjologii Alicji Sokołowskiej przeprowadzone w latach 1962 - 1964 w Warszawie w dzielnicy Ochota nad aspiracjami młodzieży szkół podstawowych i średnich, opublikowane w pracy *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, Warszawa 1967 oraz dwie prace dotyczące selekcji u progu przejścia ze szkoły średniej do szkoły wyższej: z okresu zaczątków rozwijających się badań (1957/58 - 1958/59) z terenu szkół wyższych Wrocławia Stefana Kaczmarka *Kandydaci na wyższe uczelnie* Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964 oraz studium obejmujące ogólnopolskie doświadczenia ostatnich lat Tadeusza Krajewskiego *Dobór kandydatów do szkół wyższych*, Warszawa 1969.

wowych, w szczególności ogromna przewaga młodzieży inteligenckiej w liceach ogólnokształcących wielkich miast, a młodzieży robotniczej i chłopskiej w szkołach niepełnośrednich. Jest rzeczą zrozumiałą, że wyniki badawcze w tym kierunku, które zbiegły się z pomarcową rewizją kryteriów naboru na wyższe uczelnie, dyskutowane na wspomnianej Konferencji Pedagogów i Socjologów w Jabłonie w 1968 r, oraz na IV Światowym Kongresie Pedagogicznym w Warszawie w 1969 i w ślad za tym publikowane, spotkały się z szerokim i żywym zainteresowaniem¹³.

Rozwój badań nad selekcjami szkolnymi stanowi interesujący przykład zbiegania się inicjatyw badawczych ze strony uzupełniających się specjalizacji (socjologii wychowania i pedagogiki) z szerokim zapotrzebowaniem społecznym, w szczególności polityki oświatowej. Dotychczasowe wyniki w tym zakresie stanowią jednak zaledwie dobry początek. Na ich podłożu w szerokiej płaszczyźnie współczesnych przemian struktury społeczno-gospodarczej i systemu oświatowego w naszym kraju pojawiają się doniosłe problemy badawcze na najbliższą i dalszą przyszłość. Dotyczą one dalszej demokratyzacji kształcenia na zasadzie równych szans ogółu młodzieży w drabinie oświatowej. Wszakże na gruncie kierowania selekcjami w aktualnych warunkach rozwoju młodzieży i jej osiągniętych sukcesów szkolnych powstają nowe problemy dotyczące jak najwydatniejszego angażowania się szkoły w pracy nad regulacją tych warunków i poprawą sukcesów szkolnych młodzieży. Powstają mianowicie nowe zadania szkoły w dwóch kierunkach: 1) poprawy niekorzystnych, środowiskowych warunków rozwoju i kształcenia oraz podnoszenia słabych sukcesów szkolnych młodzieży z tych warunków pochodzącej, 2) kierowania rozwojem młodzieży szczególnie wyróżniającej się i wybitnej tak co do poziomu ogólnego, jak i uzdolnień specjalnych.

Te nowe zadania narosłe na szerokim tle rozwojowym systemu oświatowego wskazują na potrzebę dalszego rozszerzania prac badawczych nad kierowaniem selekcjami w drabinie szkolnictwa, na wewnętrzną pracę szkoły w kierunku przezwyciężania przeszkód i stwarzania coraz bardziej sprzyjających warunków dla szeroko pojętej demokratyzacji selekcji szkolnych z punktu widzenia opanowania i wykorzystania wszystkich możliwych sił dla dalszego ogólnego postępu społecznego. Jest rzeczą oczywistą, że to rozszerzenie zadań wymaga tym bardziej planowego zorganizowania kompleksowych badań pedagogicznych przy udziale socjologów (odnośnie do szeroko pojętych procesów selekcyjnych), jak również innych specjalistów, zwłaszcza psychologów (gdy chodzi o pracę wewnątrzszkolną nad kierowaniem aspiracjami szkolnymi i budzeniem motywacji w nauce, podnoszeniem poziomu uczniów pochodzących z niekorzystnych środowisk, kierowaniem rozwojem młodzieży wybijającej się czy

¹³ Przyczynki z wyników badań wspomnianych ośrodków (warszawskiego, poznańskiego, krakowskiego.) w ślad za konferencją w Jabłonie opublikowano w Kwartalniku Pedagogicznym 1969, nr 4.

wybitnej, ukierunkowywaniem zainteresowań i uzdolnień specjalistycznych na przyszły wybór szkoły i zawodu itd.).

Drugie zagadnienie związane ściśle z problematyką systemu oświatowego dotyczy funkcjonowania tego systemu w zróżnicowanych warunkach przemian społecznych. W tej dziedzinie wyniki badań socjologicznych należą do najbogatszych, mimo że niewiele mamy prac poświęconych wyłącznie szkolnictwu i wychowaniu¹⁴. W szerokim swym zróżnicowaniu problematyka zawarta jest w licznych ogólnosocjologicznych pracach nad kształtowaniem się nowych społeczności na Ziemiach Zachodnich, nad przemianami struktur społecznych w rejonach uprzemysławianych i regionach urbanistycznych, nad zmianą stosunku między miastem i wsią itd.

Bogate wyniki badań w interesującej nas dziedzinie funkcjonowania systemu oświatowego w rozmaitych zmiennych środowiskach zawdzięczamy długotrwałym, systematycznym, zespołowym pracom badawczym licznych instytucji. Na tle ogólnospołecznych przemian wyniki te ukazały swoiste zjawiska bliskości więzi ze szkołą nowo kształtujących się społeczności, roli szkoły i nauczyciela oraz młodzieży szkolnej w ich kształtowaniu się, zaburzeń systemu oświatowego i uspołecznienia młodego pokolenia w wyniku naruszenia ogólnej więzi społecznej w rejonach wczesnego stadium uprzemysławiania oraz mobilizacji sił społeczno-wychowawczych w kierunku przezwycięzania tych zaburzeń, nie nadążania rozwoju lokalnego i regionalnego systemu oświatowego za tempem przyrostu młodzieży i zapotrzebowań na kadry w tych rejonach, trudności procesów przystosowawczych do nowych środowisk (szkoły, zakładu pracy i in.) imigrantów domiejskich w regionach urbanizacyjnych, zmian roli szkoły i nauczyciela w rozwijających się kulturalnie i technologicznie wsiach itd.

Można niewątpliwie stwierdzić, że sieć kompleksowych badań regionalnych, angażująca liczne instytucje (katedry i instytuty naukowe) rozmaitych specjalizacji, w dużej mierze socjologów skoordynowana przez komitety i instytuty PAN, w rejonach uprzemysławianych przez KBRU, stanowi rzetelną podstawę do wzmocnienia i rozwinięcia badań nad pro-

¹⁴ Najważniejszymi są: Andrzej Kwilecki, *Rola społeczna nauczyciela na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1960; J. Szczepański i J. Woskowski, *Nauczyciele na Ziemiach Zachodnich*, Nowa Szkoła 1960, nr 7/8; Bolesław Maroszek, *Więź społeczna a przestępczość młodzieży*, Gdańsk 1963; Krzysztof Przeclawski, *Miasto i wychowanie*, Warszawa 1968; S. Kowalski, *Szkoła w środowisku*, Warszawa 1969; Teresa Kułłowiczowa, *Szkoła na tle nowo powstającej dzielnicy wielkiego miasta przemysłowego*, [w:] *Studia Pedagogiczne*, t. X, 1963 i in. Poza tymi w zasadzie socjologicznymi należą tu prace z pogranicza pedagogiki i socjologii: Leon Leja, *Kształcenie kadr zawodowych w konińskim i tarnobrzeskim rejonie przemysłowym*, Poznań 1964; Anna Przeclawska, *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*; Bolesław Sadaj, *Spoleczne problemy zawodu nauczycielskiego, Nauczyciel-Zawód-Środowisko*, Warszawa 1967.

cesami wychowawczymi, które dotychczas prowadzone były raczej ubocznie i w stopniu nierównomiernym w poszczególnych rejonach. Nawet w rejonach, które przyciągały szczególnie silnie zainteresowania specjalistów, takich jak Puławy czy Konin, badania w dziedzinie socjologii wychowania i pedagogiki przebiegały niesystematycznie. Objęły wszakże podstawowe problemy zapobiegania kryzysom, rozbudowy systemu oświatowego na miarę potrzeb, preorientacji zawodowej, kierowania zainteresowaniami, aspiracjami i selekcjami itp. Osiągnięcia dotychczasowe stanowią właściwy początek pomyślnego rozwinięcia trwałych badań na przyszłość.

3. Regionalnych różnicowań funkcjonowania systemu oświatowego dotyczą szczególnie aktualne we współczesnym świecie zagadnienia roli szkoły w środowisku, jej wewnętrznej organizacji i na ich podłożu osobowości społecznej nauczyciela, tzn. jego ról społecznych wynikających z wewnętrznej organizacji szkoły i jej więzi ze środowiskiem.

Zagadnienie więzi szkoły ze środowiskiem, mające dość dawne tradycje, zyskało u nas na aktualności w ostatnich latach decentralizacji życia społeczno-gospodarczego i kulturalno-oświatowego. Powstał problem jak najszerzego wykorzystania w pracy wychowawczo-dydaktycznej szkoły dóbr i świadczeń środowiska, uaktywnienia się jej z młodzieżą i nauczycielstwem w pracach dla środowiska, regulacji kształcenia ogólnego i specjalnego (selekcji szkolnych) przy uwzględnieniu potrzeb kadrowych środowiska itd. Rozwój współpracy we wszystkich tych dziedzinach wymaga odpowiedniego uaktywnienia wszystkich ogniw organizacyjnych szkoły w pionie młodzieży, wychowawców i rodziców oraz jej kierownictwa. Uaktywnienie to uwarunkowane jest z kolei przekształceniem dominującej struktury klasowo-lekcyjnej szkoły na dynamiczny system wychowawczy ukierunkowujący pełnię życia młodzieży i nauczycieli na realizację celu wychowawczo-dydaktycznego. Wiadomo, że problem dorobienia się systemu wychowawczego szkoły, jak również ściśle z nim związane, choć nie zawsze tak widziane, zagadnienie więzi szkoły ze środowiskiem, mieszczą się w centrum zainteresowań pedagogiki. Nie trzeba też podkreślać, jak istotny w rozwiązywaniu obu tych zagadnień jest ich aspekt socjologiczny. Tymczasem prace badawcze w tej dziedzinie podejmowali przede wszystkim pedagodzy przy nikłej pomocy socjologii. Odnośnie do zagadnienia pierwszego w ślad za szeregiem publikacji pedagogów poświęconych pracy szkoły w rozmaitych środowiskach wsi i miast¹⁵ oraz za dwiema monografiami przedstawiającymi wyniki badań nad pracą szkoły ze środowiskiem (w Bydgoszczy) ukierunkowaną na pod-

¹⁵ Studia Pedagogiczne, t. VIII, *Problemy pedagogiczne i społeczne pracy szkoły w środowisku wiejskim*, red. W. Szczerba, Wrocław 1960; Studia Pedagogiczne, t. X, *Środowisko i wychowanie*, zbiór rozpraw z pedagogiki społecznej, red. R. Wroczyński, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963.

noszenie efektów nauczania¹⁶, pojawia się wspomniane studium socjologiczne S. Kowalskiego *Szkoła w środowisku*, przygotowujące w świetle istniejącej literatury przy niedużym własnym materiale empirycznym ogólne podstawy dla prac w rozmaitych konkretnych środowiskach.

Podobnie w badaniach pedagogów nad strukturą organizacyjną szkoły podstawowej i średniej oraz przekształcaniem jej w spójny system wychowawczy wśród szeregu prac z pogranicza pedagogiki i psychologii społecznej (A. Kamińskiego, A. Lewina, H. Muszyńskiego, Z. Zaborowskiego)¹⁷ wyniki analizy socjologicznej, nie ujmującej przy tym całej szkoły, prezentuje rozprawa R. Miller, *Zarządzanie szkołą a stosunki między ludźmi w radach pedagogicznych* (Kwartalnik Pedagogiczny 1962 nr 2). Podstawy socjologiczne w zakresie szerokiej problematyki szkoły, wszakże odnośnie szkoły wyższej, przygotował J. Szczepański w wspomnianej już pracy *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia* oraz w tomiku Omegi *Problemy i perspektywy szkolnictwa wyższego w Polsce*, Warszawa 1969. W pracach tych autor — poza zagadnieniem selekcji szkolnych odnoszących się do wszystkich stopni nauczania, rozszerzył i pogłębił z aspektu socjologicznego uprawianą u nas szeroko, aczkolwiek raczej marginalnie, pedagogikę szkoły wyższej.

Podobnie przedstawia się sytuacja w problematyce nauczyciela. Tradycyjne psychologicznie zorientowane prace na temat osobowości nauczyciela, które odpowiadały pedagogice personalistycznej, ustępują miejsca współczesnej pedeutologii uwzględniającej społeczny aspekt osobowości i zawodu nauczyciela. W przejściu tym decydującą rolę odegrały prace o charakterze socjologicznym. W naszej literaturze ostatnich lat poza studium A. Kwileckiego o roli nauczyciela na ziemiach zachodnich i szeregiem drobniejszych przyczynków zbiegają się dwie prace o tym charakterze — J. Woskowskiego poświęcona analizie społecznych cech nauczyciela szkoły podstawowej ze względu na jego pozycję społeczną w Polsce Ludowej w porównaniu z dwudziestowieciem międzywojennym oraz podobne studium B. Sadaja prezentujące społeczną charakterystykę ogółu nauczycieli woj. szczecińskiego¹⁸. Obie prace charakteryzują nauczycieli według cech demograficznych i społeczno-zawodowych, uwzględniając problemy wyboru zawodu nauczycielskiego, identyfikowania się

¹⁶ M. Z. Małyjasiak, *Integracja środowiska a efekty pracy szkoły*, Bydgoszcz 1964; E. Trempała, *Integracja podstawowych środowisk wychowawczych a rezultaty pracy pedagogicznej szkoły*, Bydgoszcz 1969.

¹⁷ Należą tu m. in. A. Kamiński, *Samorząd młodzieży jako metoda wychowawcza*, Warszawa 1965; A. Lewin, *Jednostka i grupa w systemie wychowania kolektywnego*, Warszawa 1967; H. Muszyński, *Wychowanie moralne w zespole*, Warszawa 1964; Z. Zaborowski, *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*, Warszawa 1964; *Problemy wychowania społecznego w szkole*, Warszawa 1960; *Podstawy wychowania zespołowego*, Warszawa 1967.

¹⁸ Jan Wesołowski, *O pozycji społecznej nauczyciela*, Łódź, Warszawa 1964; B. Sadaj, *Spoleczne problemy zawodu nauczyciela ...*, op. cit.

z nim, wykształcenia i doksztalcania, pozycji i awansu itd. Żadna z nich wszakże nie zajmuje się charakterystyką osobowości społecznej nauczyciela, tzn. osobowości pojmowanej jako układu ról społecznych, a tym samym pełnieniem przez niego swego zawodu w przypadających mu rolach społecznych w wewnętrznym systemie wychowawczym szkoły oraz w jej współpracy ze środowiskiem. Aspekt ten uwzględnia natomiast praca T. Malinowskiego *Nauczyciel i społeczeństwo* Warszawa 1968, pisana ze stanowiska pedagoga uwzględniającego wszystkie podstawowe aspekty zagadnienia, wszakże w aspekcie socjologicznym wymagająca pogłębienia. W tym stanie rzeczy zagadnienie ról społecznych nauczyciela czy typologii nauczycieli ujętej według zróżnicowania pełnionych ról, mające poważną literaturę w socjologii obcojęzycznej jest u nas, jak dotąd, słabo dostrzeżone¹⁹. Jest to stan wysoce niekorzystny właśnie ze względu na aktualne u nas doświadczenia nad kształceniem systemu wychowawczego oraz pogłębieniem więzi szkoły ze środowiskiem, z którymi idzie w parze rozszerzanie i zróżnicowanie ról społecznych nauczyciela. Jest rzeczą oczywistą, że pomyślność dalszych badań w trzech wyżej omówionych, ściśle związanych ze sobą dziedzinach, uwarunkowana jest odpowiednim zaangażowaniem się w nich socjologów we współpracy z pedagogami.

4. Wreszcie ostatni kompleks zagadnień dotyczy środowiska społeczno-wychowawczego oraz procesu uspołecznienia wychowanka. Należą tu w odniesieniu do szkoły — na tle zróżnicowanych środowisk miast i wsi zagadnienia ich podstawowych komponentów takich jak rodzina, grupa rówieśników, treści masowej kultury, zawód, zagadnienia wychowawczej kontroli i integracji wpływów tych czynników środowiskowych oraz procesu uspołecznienia, jak również ich dezintegracji i procesu wykolejenia, wreszcie ogólne zagadnienia młodzieżowe.

Odnośnie do poszczególnych środowisk i wymienionych ich komponentów rozpatrywanych w aspekcie wychowawczym socjologia może wykazać się znacznymi osiągnięciami. Wyżej wskazaliśmy na wyniki badań rozmaitych społeczności regionalnych i lokalnych (wsi i miast różnych wielkości) w odniesieniu do funkcjonowania odnośnych systemów oświatowych, roli szkoły i nauczyciela, uczestnictwa w czytelnictwie i innych formach masowego przekazu. Badania w zakresie socjologii wsi (B. Gałęski i in.) wskazały na nowe układy sił społecznych wyznaczających procesy wychowania i oświaty w płaszczyźnie przemian stosunku wieś-mia-

¹⁹ W środowisku poznańskim w tym aspekcie zajmuje się nauczycielem B. Bromberek, który na podstawie badań ankietowych wśród 1800 osób nad zróżnicowaniem u nauczycieli pełnionych ról według 1) płci, 2) typu szkoły, 3) typu środowiska, oddał do druku dwie prace „*Nauczyciel w rolach społecznych*” oraz „*Rola społeczna nauczyciela*”.

sto. Zwróciły m. in. uwagę na twórczy konflikt pokoleń w obronie nowych wartości (ze strony młodzieży) i oporów tradycji (ze strony dorosłych)²⁰. Szereg publikacji innych autorów dotyczących miasta ukazał rozmaite warunki procesu wychowawczego w miastach rozmaitej wielkości i osiedlach — nowo kształtujących się i przekształcających²¹. System instytucji wychowawczych w wielkim mieście i jego osiedlu poddał analizie K. Przeclawski w pracy *Miasto i wychowanie*, zwracając uwagę na szczególne szanse, a równocześnie niebezpieczeństwa wychowania w środowisku wielkomiejskim. Próby porównawczej analizy społecznego podłoża procesów wychowawczych w rozmaitych warunkach wsi i miast (przede wszystkim w warunkach zróżnicowanej więzi społecznej) podjął S. Kowalski we wspomnianej pracy *Szkoła w środowisku*.

Środowiskowe zdeterminowanie dewiacji procesów uspołecznienia ukazały studia z dziedziny socjologii przestępstwa nieletnich. Zwróciły uwagę na przerzucenie się w ustroju socjalistycznym ognisk przestępstwa z klas społecznych na sprzyjające demoralizacji środowiska lokalne (W. Świda) oraz na zróżnicowanie nasilenia przestępczości w społecznościach o różnej więzi społecznej (B. Maroszek)²².

Jak widzimy, badania socjologiczne nad społecznościami regionalnymi i lokalnymi miały charakter ogólny i raczej tylko ubocznie uwzględniały problematykę wychowawczą. To samo — choć w różnym stopniu — dotyczy poszczególnych komponentów środowiska — rodziny, grup rówieśników, masowej kultury.

Zagadnienia rodziny od czasu badań A. Kłoskowskiej nad jej modelem wzbudzały stałe zainteresowania socjologów. Podstawowe prace w tej dziedzinie kierowały się wszakże w zasadzie na problemy ogólne dotyczące przemian modelu i struktury rodziny oraz pracy kobiet w nowej rzeczywistości społecznej. Zmiany funkcji wychowawczej rodziny — stosunku wychowawczego między dziećmi i rodzicami, wzoru dziecka rodziny i ucznia szkoły itd. uwzględniały jako funkcję tamtych ogólniejszych przemian²³. Wszakże interesującej próby wykorzystania narosłych materia-

²⁰ B. Gałęski, *O niektórych determinantach zmian społecznych na wsi*, Studia Socjologiczne 1961, nr 2; *Chłopi i zawód rolnika*, Warszawa 1963; *Socjologia wsi, pojęcia podstawowe*, „Omega” Warszawa 1966.

²¹ Należą tu m. in. S. Nowakowski, *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim*, Poznań, 1957, *Narodziny miasta...*, op. cit; Z. Sufin, *Spoleczność małych miast na tle procesu urbanizacji i uprzemysłowienia*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1964, nr 3; J. Konieczny, *Kształtowanie się nowej społeczności na gruzach miasta (Kostrzyn nad Odrą)* [w:] *Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich*, praca zbiorowa pod red. Z. Dulczewskiego, Poznań 1961; W. Markiewicz, *Spoleczne procesy uprzemysłowienia*, Poznań 1962, M. Biernacka, *Potakówka, wieś powiatu jasielskiego 1890-1960*, Warszawa 1962; Z. T. Wierzbicki, *Zmiana w pół wieku później*, Wrocław 1963.

²² W. Świda, *Wpływ zmiany ustroju na przestępczość*, Warszawa 1960; B. Maroszek, *Więź społeczna a przestępczość nieletnich...*, op. cit.

²³ A. Kłoskowska, *Badanie modelu rodziny w łódzkim środowisku robotniczym*,

łów badawczych dla opracowania wychowawczej roli rodziny w procesie uspołecznienia dziecka dokonał — w oparciu o szeroką literaturę światową — C. Czapow w książce „*Rodzina a wychowanie*”, Warszawa 1968.

W pełni w problematykę wychowawczą wchodzi literatura na temat grup rówieśniczych. Jest ona jednak uderzająco uboga wobec doniosłości problemu. Nie licząc wyżej omówionych badań nad strukturą nieformalną klas szkolnych oraz nad szkolnymi i pozaszkolnymi zespołami wychowawczymi, jak również studiów nad organizacjami młodzieżowymi ilość prac nad rówieśnikami jest nikła²⁴. Uderzającym zjawiskiem są tu znikome przyczynki badawcze w zakresie grup rówieśniczych młodzieży miejskiej wszystkich grup wieku i absolutny brak badań grup rówieśniczych (nie licząc organizacji społecznych) młodzieży na wsi.

Problematyka kultury masowej ma u nas poważną literaturę socjologiczną (obok pedagogicznej). Obejmuje ona wszystkie podstawowe formy masowego przekazu — prasę, książkę, radio, telewizję. W badaniach angażuje się szereg zakładów szkół wyższych i PAN, Ośrodek Badań Opinii Publicznej przy Polskim Radiu oraz Ośrodek Badań Prasoznawczych w Krakowie. Spośród licznych drobnych i szeregu poważniejszych pozycji niektóre uwzględniają wychowawczy aspekt masowej kultury. Poza wspomnianą już pracą A. Kłoskowskiej *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury* należą do niej A. Kłoskowskiej *Kultura masowa, krytyka i obrona* (1964), w której autorka analizuje stosunek wspólnot lokalnych (wsi i małych miast) do społeczności dużych miast (masowych); T. Parnawski, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży w obliczu przemian*, Warszawa 1961; J. Kubin, *Wpływ prasy, radia i telewizji*, Kraków 1963; J. Komorowska, *Telewizja w życiu dzieci i młodzieży*, cz. I, Łódź 1963, cz. II, Łódź 1964; J. Rudzki, *Telewizja w środowisku młodzieży wiejskiej*, 1964; L. Lepalczyk, *Problemy czytelnicze uczniów szkół średnich*, Warszawa 1965. Inne składają się na ogólnosocjologiczną podstawę dla badań nad wychowaniem²⁵.

Przegląd Socjologiczny 1960, nr 1; Wzory i modele w socjologicznych badaniach rodziny, *Studia Socjologiczne* 1962 nr 3; J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, Warszawa 1963; M. Sokołowska, *Kobieta pracująca. Socjometryczna charakterystyka pracy kobiet*, Warszawa 1963; B. Gałęski, *Chłopi i zawód rolnika...*, op. cit.; D. Markowska, *Rodzina w środowisku wiejskim*, Wrocław 1964.

²⁴ Wśród drobnych przyczynków i publikacji o charakterze materiałowym wyróżnia się tu kilka pozycji poważniejszych dotyczących młodzieży dorastającej i nieletnich przestępców. Są to: A. Świda, *Młodzież licealna*, Warszawa 1963; R. Dyoniziak, *Młodzieżowa podkultura*, Warszawa 1965; *Młodzież epoki przemian*, praca zbiorowa pod red. R. Dyoniziaka, Warszawa 1965; A. Pawełczyńska, *Przestępczość grup nieletnich*, Warszawa 1964; C. Czapow, *Niebezpieczne ulice. U źródeł chuligaństwa*, Warszawa 1960. Ponadto studium pedagogiczne Z. Zaborowski, *Rówieśnicy. Problematyka wychowawcza środowiska rówieśniczego*, Warszawa 1969.

²⁵ Należą tu m. in. D. Morawska, K. Ostrowski, J. Wiatr, *Czytelnictwo prasy w środowisku wiejskim województwa warszawskiego*, *Studia Socjologiczne* 1961, nr

Jak widzimy wkład socjologii w badaniach poszczególnych komponentów środowiska jest bardzo rozmaity. W odniesieniu do rodziny np. przy znacznych osiągnięciach w zakresie problematyki ogólnej, nieznaczne mamy przyczynki odnośnie do jej funkcji wychowawczej. Nikłe są wyniki badań nad grupami rówieśników różnych kategorii wieku i różnych środowisk. Znaczne osiągnięcia w zakresie kultury masowej, rozproszone są w płaszczyźnie poszczególnych form przekazu. Mają przy tym przeważnie charakter obiektywistyczny. Skupiają się na analizie zainteresowań i percepcji przekazywanych treści. Nie docierają natomiast do ich efektów wychowawczych, a tym bardziej nie podejmują prób wychowawczego doboru tych treści w programach masowego przekazu, w szczególności w programach telewizyjnych wymagających ze względów wychowawczych gruntownej rewizji.

Z problematyką współdziałania ze szkołą rozmaitych czynników środowiskowych w procesie uspołecznienia młodzieży wiąże się zagadnienie struktury zawodów z punktu widzenia aspiracji i karier życiowych młodzieży. Zawód osiągalny poprzez szkołę na podłożu całokształtu warunków środowiskowych — jego wizja, podjęcie i pełnienie jest przecież istotnym elementem procesu uspołecznienia.

Należy stwierdzić, że badania w dziedzinie socjologii zawodów, rozwinięte na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, uwzględniały w znacznym stopniu aspekt wychowawczy, w szczególności aspiracje zawodowe młodzieży szkolnej. Wyniki tych badań ujawniły szereg prawidłowości co do wyboru zawodu dla swych dzieci ze strony rodziców rozmaitych kategorii zawodowych i warstw społecznych oraz ze strony samej młodzieży²⁶. Odnośnie do wyboru zawodu w płaszczyźnie przemian miasto-wieś cenne są wyniki badań nad adaptacją zawodową robotników przemysłu pochodzenia wiejskiego oraz ich wpływu na środowisko macierzyste (M. Jarosińska). Niemniej cenne jest w tym aspekcie stwierdzenie (W. Makarczyk) zjawiska odwrotnego, mianowicie wzrastającej wraz z doskonaleniem zawodu rolnika, jego atrakcyjności i stabilności²⁷. Wszakże i w tej dziedzinie osiągnięcia badań socjologicznych są nikłe w porównaniu z ogromem potrzeb tzw. pedagogiki zawodu.

3; J. Kubin, *Niektóre czynniki warunkujące skuteczność masowego oddziaływania*, *Studia Socjologiczne* 1961, nr 1; K. Żygulski, *Problemy masowej kultury w Polsce Ludowej*, *Kultura i Społeczeństwo* 1964, nr 2; J. Komorowska, *Rola telewizji w aktualnych przeobrażeniach stosunków rodzinnych*, *Studia Socjologiczne* 1961, nr 1.

²⁶ Należą tu m. in.: A. Sarapata i K. Doktor, *Elementy socjologii przemysłu*, Warszawa 1962; B. Horoszevska, *Badania nad życzeniami zawodowymi młodzieży szkolnej*, [w:] *Jak pracuje człowiek*, praca zbiorowa, Warszawa 1961; W. Wesołowski i A. Sarapata, *Hierarchia zawodów i stanowisk*, *Studia Socjologiczne* 1961, nr 2; A. Sarapata, *Studia nad uwarstwieniem i ruchliwością społeczną w Polsce*, Warszawa 1965; K. Żygulski, *Wybór i poważanie zawodu na Śląsku*, Wrocław 1964.

²⁷ M. Jarosińska, *Adaptacja młodzieży wiejskiej do klasy robotniczej*, Wrocław 1964; W. Makarczyk, *Czynniki stabilizacji i motywy migracji do miast*, Wrocław 1964.

Przy tych wszystkich badawczych osiągnięciach, dysproporcjach i lukach uderzający jest brak badań nad oddziaływaniem całokształtu czynników środowiskowych w procesie usamodzielnienia młodzieży i nad samym tym procesem, w szczególności w środowisku miejskim. Aby właściwie dostrzec tę lukę, starczy przeciwstawić jej olbrzymie wyniki badań zespołowych nad procesami usamodzielnienia młodzieży wiejskiej, osiągnięte metodą autobiograficzną pod kierunkiem J. Chałasińskiego. Szeroko znane jest 5-tomowe wydanie autobiografii młodzieży wiejskiej *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej* oraz związany z nim zbiór prac J. Chałasińskiego pt. *Rewolucja młodości*²⁸. Oto w świetle zespołowych analiz ogromu materiałów autobiograficznych J. Chałasiński w swoich studiach ukazuje proces usamodzielnienia młodzieży w jego pełnym przebiegu — kształcenia podstawowego i zawodowego przy pracy w gospodarstwie rodzinnym, przejmowania gospodarstwa po rodzicach i zakładania własnej rodziny, doskonalenia się zawodowego przy zaangażowaniu w pracy społecznej itd. Procesy te ukazuje na tle przemian świadomości społecznej ogółu młodzieży wiejskiej, jej poczucia przynależności — wraz z ogółem młodzieży — do kultury ogólnonarodowej w warunkach ustroju socjalistycznego. Ten obraz ukazany w zwierciadle życiorysów wraz z wynikami całokształtu badań socjologicznych na wsi, osiągniętych za pomocą rozmaitych metod, daje nam w sumie szeroką i dogłębną znajomość wsi i młodzieży wiejskiej, przeciwstawiającą się znikomiej i fragmentarycznej wiedzy co do usamodzielnienia młodzieży miejskiej²⁹.

Należy wszakże zauważyć, że obraz ten obejmuje młodzież usamodzielniającą się w społeczności wiejskiej bezpośrednio po ukończeniu szkoły podstawowej, bądź przeważnie niepełnośredniej. Pomija zaś młodzież pochodzenia wiejskiego studiującą w mieście, która podobnie jak studiująca młodzież miejska jest odnośnie swego procesu usamodzielnienia, jak dotąd mało znana. Jaskrawo dostrzegalny kontrast młodzieży obu kategorii i jej środowisk wskazuje na szerokie potrzeby badawcze nad procesami usamodzielnienia młodzieży w środowiskach miejskich, w szczególności tak mało znanym, a nader złożonym procesem usamodzielnienia młodzieży studiującej. Nadrobienie zaległości w tym zakresie uwarunkowane jest zorganizowaniem badań kompleksowych przy udziale rozmaitych specjalistów, w szczególności socjologów, psychologów i pedagogów.

²⁸ *Młode Pokolenie wsi Polski Ludowej*, Pamiętniki i studia, t. I. *Awans pokolenia*, Warszawa 1964; t. II. *Tu jest mój dom*; Pamiętniki Ziem Zachodnich i Północnych, Warszawa 1985, t. III, *W poszukiwaniu drogi*; *Pamiętniki działaczy*, Warszawa 1966; t. IV, *Od chłopca do rolnika*, Warszawa 1967; t. V, *Gospodarstwo i rodzina*, Warszawa 1968; Józef Chałasiński, *Rewolucja młodości, Studia o awansie młodego pokolenia wsi i integracji narodu polskiego*, Warszawa 1969.

²⁹ Poza już wspomnianymi pracami o wsi obraz ten dopełniają przede wszystkim takie jak: B. Gołębiowski, Z. Grzelak, W. Łowicki, *Kola młodzieży wiejskiej. Studium socjologiczne o uwarunkowaniach aktywności ZMW*; publikacje w serii „Z badań nad młodzieżą wiejską, Związek Młodzieży Wiejskiej, Zarząd Główny 11.

Podobnie jak życiorysowa analiza procesów uspołecznienia młodzieży w środowisku wsi, współkształtującej równocześnie nową wieś, badania pełnego uspołecznienia młodzieży w mieście winny objąć procesy: 1) asocjacji w tym procesie wpływów środowiskowych, zintegrowanych przez szkołę oraz z kolei przez pełnienie zawodu, 2) dysocjacji tych wpływów prowadzących do wypaczeń procesu uspołecznienia, 3) przewycięzania tej dysocjacji i wypaczeń.

LES PROBLÈMES SOCIOLOGIQUES DE L'ÉDUCATION EN FONCTION DES CHANGEMENTS SOCIAUX EN POLOGNE POPULAIRE

R é s u m é

L'auteur commente le développement et l'état actuel ainsi que les besoins futurs des investigations sociologiques sur le système et les processus éducatifs en Pologne Populaire. Il montre comment à partir de considérations concernant l'éducation, qui se multiplient dans les études sociologiques sur les modifications sociales — dans le domaine des reclassifications sociales, des créations de nouvelles sociétés territoriales, des modifications sociales dans les régions industrialisées et urbaines — s'est renouvelée et développée la sociologie de l'éducation. Il constate et explique le fait que dans les conditions de la Pologne Populaire, cette discipline de la sociologie se soit activée et développée tardivement en comparaison avec les autres disciplines. Il considère son état actuel et ses perspectives de développement futur par rapport aux besoins des investigations complexes dans le domaine des sphères de base de l'éducation: le perfectionnement du système d'éducation et de son fonctionnement dans les conditions variées des sociétés territoriales, le fonctionnement éducatif de l'école dans ses contacts avec le milieu et de son organisation intérieure, le contrôle éducatif et l'intégration du milieu social dans le processus de socialisation de l'enfant. Dans chacune de ces sphères de base en considérant une problématique plus détaillée, l'auteur examine — en se référant à la pédagogie — les succès et les manques de la sociologie de l'éducation ainsi que le besoin de l'élargissement de son activité dans la planification et le développement des études complexes sur le perfectionnement futur du système d'éducation et la direction des processus d'éducation en Pologne Populaire.